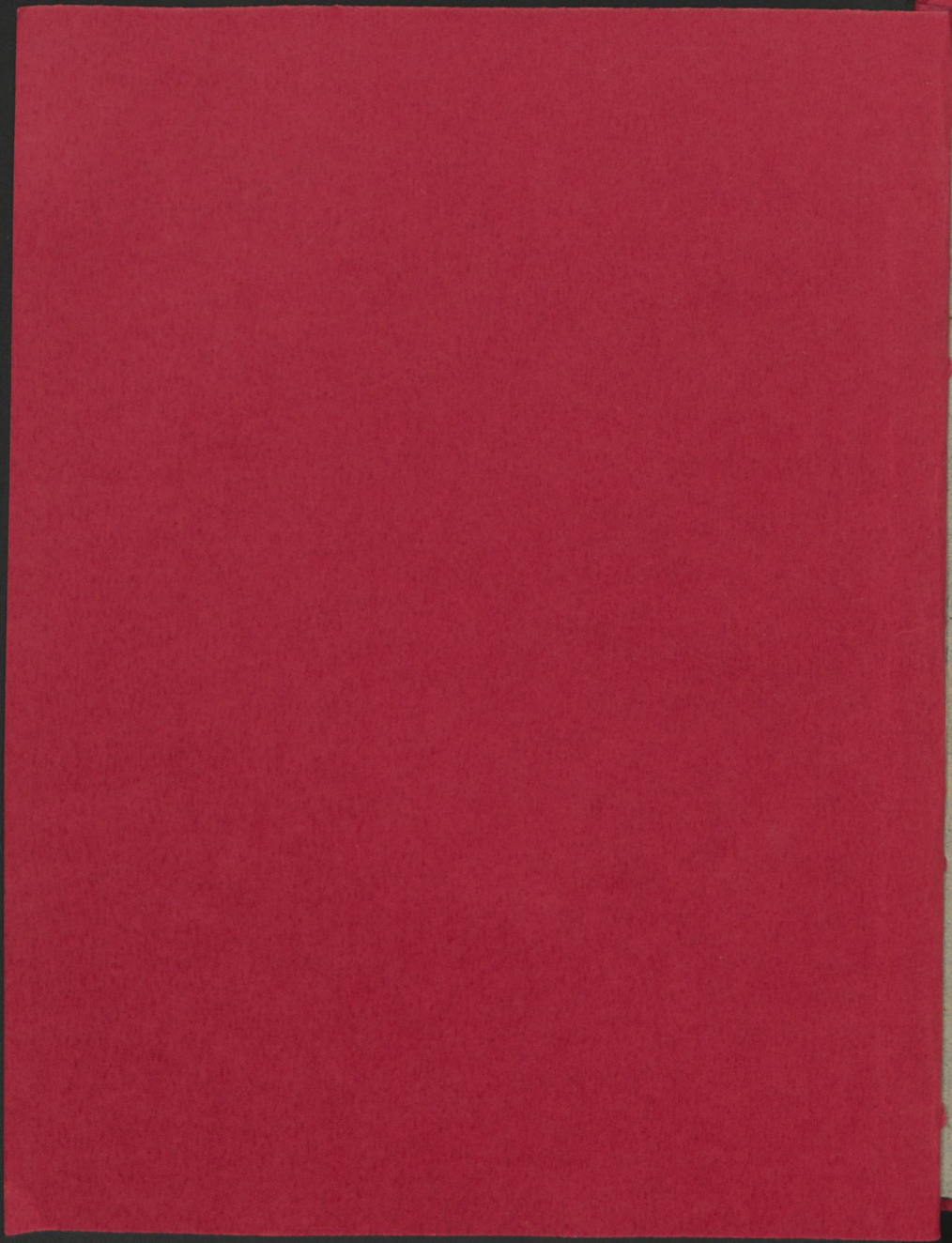

Y b
2540

Chr. v, 27.

Yb
2540

Q. D. B. V.
DISSERTATIO IN AVGVRALIS PHYSICO - MEDICA
SISTENS

ORYCTOGRAPHI- AM HALENSEM

SIVE

FOSSILIVM ET MINERALIVM IN
AGRO HALENSI DESCRIPTIONEM

^{2VAM}
PRÆSIDE

DN. FRIDERICO HOFFMANNO

FACVLTATIS MEDICÆ SENIORE

& h. t. DECANO

Ad d. Aprilis MDCCXXX.

PRO

GRADV DOCTORIS

SVMMSQVE IN MEDICINA PRIVILEGIIS RITE IMPETRANDIS

H. L. Q. C.

Publicæ disquisitioni exponet

AVCTOR RESPONDENS

IOANNES IACOBVS LERCHE

POTSDAMIENSIS.

HALAE MAGDEBVRGICAE

Typis JOH. CHRISTIANI HILLIGERI. Acad. Typogr.

STADO IN MEDICINA - MEDICINA

OROLOGIOGRAPHIA
MUSEUM

INSTITUTUM ET OBSERVATORIUM
MUSEUM

ONIANO
BIBLIOTHECA
PONTICAVIANA

UNIVERSITÄTS-BIBLIOTHEK
HALLE
(SAALE)

VI

F

o

o

o

VIRO ILLVSTRI ATQVE EXCELLEN:
TISSIMO,

D O M I N O

FRIDERICO HOFFMANNO

COMITI PALATINO CAESAREO

CONSILIARIO MEDICO ET PROFESSORI REGIO

SOCIETATIS SCIENTIARVM CÆSAREÆ REGLÆ

BRITANNICÆ ET BORVSSICÆ

SODALI

PATRONO AC PROMOTORI SVO

OMNI HONORIS ET OBSERVANTIÆ CVLTV PROSE-
QVENDO

NEC NON

VIRO PLVRIMVM REVERENDO ET
AMPLISSIMO
D O M I N O
M. IOANNI CHRISTIANO
LERCHE

LEGATIONIS POTENTISSIMI REGIS
SVECIE IN AVLA SACRÆ CÆSAREÆ
MAJESTATIS ECCLESIASTÆ FIDELISSIMO

FRATRI SVO PARENTIS LOCO

OFFICIOSE AC PIE COLENDO

DISSERTATIONEM HANC

IN

SEMPITERNAM SVMMORVM BENEFICIORVM
MEMORIAM

ET GRATISSIMI ANIMI DOCUMENTVM

CVM VOTO

OMNIGENÆ PROSPERITATIS

GRATIÆQVE DIVINÆ

REVERENTER OFFERT

ET

OMNI ANIMO CONSECRAT

AVCTOR.

PROOEMIUM.

Quamvis thema dissertationis praesentis magis ad physicum, quam medicum forum spectet; illud tamen specimini inaugurali non plane incongruum esse puto, cum Physices studium ad Medicinam maxime pertineat, & in ea usum amplissimum habere obseruetur, de quo ipsa haec tractatio satis clarum exhibebit testimonium. Si libros Physicorum euoluimus, non pauci inter eos occurrunt, qui specialius de fossilibus certarum regionum scriperunt. Horum singularis industria me quoque permouit, ut in perscrutandis eiusmodi rebus naturalibus multum temporis impenderem. Hunc in finem ager Halensis yberinam praebuit copiam, ita ut praeterlapsis annis magnum variorum fossilium apparatus acquisiuerim. E quibus cum plurima mul-

multis adhuc incognita sint, operæ pretium iudicavi, hac occasione *fossilium Halensium enumerationem* pertractare. Sed ne limites dissertationis transgrediar, in recensitione quorundam subjectorum breuior ero: quæ vero rariora & notabiliora erunt, pluribus circumstantiis describere non negligam. Cui conatui & labori, sicuti gratiam diuinam adjutricem precibus deuotis exoro, ita confidenter eandem mihi promitto.

CAPVT I,

De

Situ & natura agri Halensis.

DVM animus est, fossilium & mineralium in agro Halensi descriptionem exhibere, superuacaneum hoc loco esset, in urbis Halæ Magdeburgicæ denominationem, originem, antiquitatem & incolas præteritorum seculorum inquire. Qui vero de his certiores esse volunt, hos ad *OLEARI HALYGRAPHIAM & ANONYMI* cujusdam *Nachricht von der Stadt Zalle und Vniuersitat*, remittimus. Per agrum Halensem itaque non solum angustum illud spatium, quod proxime urbem ambit, sed passim etiam ad distantiam trium & quatuor milliarum porrigitur, intelligo.

Solum hoc nostrum plurima ex parte terra nigricante, pingui gaudet, ob quam præ multis aliis fertilibus.

tilissimum existit. Excipio pauca tantum jugera parumper lapidosa & arenosa, quæ versus amnem Elystrum, die Elster, & prope pagos Siebichenstein & Niedleben, occurrunt.

Licet ager quoad maximam partem planus sit; passim tamen quoque *montibus & vallibus* distinctus conspicitur. Ex montibus imprimis eminent mons St. Petri, Petersberg, & qui Landsbergæ est, deinde qui prope Siebichenstein situm habent. Ex vallibus annotari merentur, quæ ad pagos Breesen, Esperstädt & Gimmris in via VVettinensi obveniunt, vbi simul jucunda vocis repercussio, quam Echo appellant, frequentissime exauditur.

Sylvis etiam non destituti sumus. Sic habemus syluam, quercus maxime comprehendentem, quæ a pago Amendorff, secundum longitudinem ad ripas Elystri, vsque ad Lipsiam & vltra, continuat. Alia quercus ferens, sed longe minor, est ad radices prædicti montis St. Petri. Deinde non procul ab vrbe nemo oculis se offert, quod præter quercus etiam pinos, abietes, alnos, betulas, corylos & alios fouet frutices. Verum omnis hic sylvarum apparatus tanti non est, vt debitam quotannis ligni copiam nobis suppeditaret. Hanc inopiam vero sylua nostra subterranea, carbones fossiles puta, qui prope Wettinum & Lebeguinum copiosissime eruuntur, egregie subleuat. At hi etiam cum omnibus visibus æconomicis non quadrent; lignum insuper aliunde, partim ex Thuringia, Salæ fluuio injectum, ad nos

VEBA

valtale propellitur, partim autem ex Principatu Anhenino Desslaueriensi, naui & curru, in sufficiente quantitate advehitur.

Vinearum proxime ad urbem paruus est numerus, longe maior vero vnum vel alterum abhinc milliari, prope Cölme & Seeburgum; vbi vinum, licet ignobilius, satis copiose paratur.

Hic a proposito nostro non alienum iudicamus, si agri Halensis diuersa strata subterranea, quousque hactenus innotuerunt, subjungamus, ex quibus quisque veritatis amicus ad diluuium quoddam vniuersale conclusionem formare poterit. Huic scrutinio subijciemus primo campos ad meridiem vergentes, qui sequentia strata habent: 1) primum est humus alens nigricans, vnius circiter & dimidiæ vlnæ: 2) alterum silices & lapides varii generis habet, sed inordinate compositos, perinde fere, ac si viam saxis stratam cerneret: 3) sequitur limus purior & siccus, *Bachofen-Teimen*, trium vlnarum. 4) Limus ordinarius humidior, cum lapidibus corneis, vt plurimum diffractis, quatuor vlnarum. 5) Limus striatim positus, *Blätter-Teimen*, vnius vlnæ; 6) arena sicca impurior, vnius vlnæ. 7) Limus valde arenosus, quatuor vlnarum 8) Limus compactior, fuscus coloris, dimidiæ vlnæ. 9) Silices majores minores, & diuersi coloris, *Wasser-Rieß*, cum aqua pura interfluente; & hæc aqua illa est, quæ per cuniculos & canales ligneos, *durch Stollen und Röhren*, ad orphanotropheum deriuatur: est vero hoc

hoc stratum quatuor vlnarum. 10) Excipit terra nigra compacta XII. vlnarum, quæ pyritem martialem vitriolicum, lapides corneos magnæ molis, particulas ligni fossilis fusci, pectunculos & alia conchyliæ, vestigia cretæ purissimæ & varia fragmenta fouet, de quibus infra plura dicemus. Quin totum hoc stratum principio vitriolico scatet. Quidam vero agrorum hanc terram pro nitrosa forte habentes, eam per agros suos pro meliore sæcundatione distribuunt; sed spem desideratam non obtinuerunt, ac potius agri vitriolico principio steriliores redditii fuerunt, quod in illis adhuc hodie obseruatur: 11) Arena sicca, fusci coloris, duarum & plurium vlnarum. 12) Argilla alba & rubicunda. 13) Tandem lapis arenarius, ruber & albicans. Et hucusque, ad LX. circiter vlnas, terræ scrutatores penetrarunt.

In eodem agro versus Salam hæc strata discrepant: primo enim terra nigra; deinde mox argilla alba, vel etiam rubicunda apparet, vti in suburbio auf dem Gercken-Geilde videre est: huic subjacet lapis durissimus, crySTALLIS minoribus sæpe ornatus; tum flaua terra compactior, margæ instar, deprehenditur.

In campis occidentem spectantibus eodem modo se habent strata, dum statim humum alentem argilla copiosissima sequitur. In agro quoque septentrionali & occidentali parua est differentia, nisi quod limus ordinarius argillam prius antecedit.

In vrbe ipsa autem, in primis ejus parte meri-

B

dio-

dionali, telluris alia est varietas. Superius plerumque terra nigra, limus, lapides varii, & praesertim arenarius, porosus, albicans, occurrere solet: sub quibus latet peculiare stratum, carbonum nempe fossilium, vulgò **Thau-Kohlen**, quod longe lateque se extendit, ac non solum magnam vrbis & suburbii partem, **den Stein-Weg**, occupat, sed passim quoque per campos, versus meridiem, vsque ad pagum **Liebenau**, continuat; vbi in puteis fodendis saepissime eruuntur. Placet de hoc plures circumstantias communicare. Anno circiter MDCXCII. in area vrbis, **auf dem Berlin**, metalliflores veros lithantraces quaesierunt; sed nihil, nisi praedictos carbones inutiles, eruerunt. Postea de nouo anno MDCCXXII. hunc in finem terram in fossa meridionali, non procul a Pædagogio Regio, perscrutabantur: reperiebant itidem hos carbones, quorum superius stratum varia fragmenta friabilia, **wie versault Reiß-Holz**, offerebat, cum intermixtis arborum foliis, optime adhuc conspicuis. Deinde circa vlnam XIV. & XV. integros arborum truncos secundum seriem positos offendebant, qui non nisi lignum fossile, fuscum, valde compactum erant, ex quibus etiam maximum frustum ad curiam deferebatur. Porro ab vlna XV. vsque ad XXVI. carbones nostri bituminis instar, nigri coloris copiosissime sequebantur. Sed accidit, vt, foramine per terebram, **Erdbohrer**, ad XXVI. vlnam facto, aqua subterranea subito instar fontis salientis ad viri altitudinem prorumpens, cavernam

uernam ad vltimam XVI. replet, ac fossiles media nocte auferre & a toto opere desistere cogentur: aqua hæc vero, quorum vestimenta commaculauerat, successu temporis corrosit, ex quo videmus, illam de vitriolico principio participasse.

Singularis hujus strati jam ante ducentos fere annos mentionem fecit VALERIUS CORDVS in *Sylua obseruat.* vbi dicit: *Bituminosa terra lenis, arida, & quæ nunquam lutum fit, etiam imbribus maximis, & quæ accensa, ardet carbonum modo, donec in cinerem soluat* tota, odore dum ardet bituminis sulphurei mixti, *Hala Saxonis, sub ipsa vrbe, maxime autem in fossa versus meridie, reperitur.* Quidam existimarunt, hos carbones, quos unreiffe Stein-Kohlen appellare malunt, post temporis interuallum XX. vel XXX. annorum, ad debitam maturitatem peruenturos fore, vt veros tandem carbones fossiles constituent. Sed cum ex citato auctore manifestum sit, eosdem carbones, quos ille bituminosam terram vocat, tempore duorum fere seculorum easdem qualitates adhuc retinuisse, & nullam mutationem subiisse; hinc maxime dubitandum, an vnquam desideratam metamorphosin sint passuri.

Plura hic non addimus, cum longe alia, ad scopum nostrum magis pertinentia, restent.

CAPVT II.

De

Terris medicis & mechanicis.

Non necessarium iudico, omnes terrarum species agri nostri, quæ ex antea prolatis maximam partem constant, hic pluribus enarrare; sed sufficiet, si mechanicas tantum & medicas allegauero. Has inter primo loco annotanda venit *argilla*, quæ hic in abundantia prostat. Differt autem *argilla* ratione coloris; alia enim est alba, quæ frequentior, alia rubra & purpurea, alia cinerea & cœrulea, quæ paulo rarior. Dein differt quoque ratione puritatis. Sic *argilla* ex fodina proxime ad urbem, parumper arena permixta est, quæ conficiendis vasis fictilibus, & præcipue etiam fistulis tabaci inseruit. Multo purior autem ea deprehenditur, quæ vix ante decem annos in media sylva, prope pagum *Niedleben*, detecta est. Hæc illud singulare habet, quod tam propter puritatem, quam etiam eminentem albedinem, ad purificanda panna a fullonibus loco saponis vsurpetur, & hunc in finem interdum ad alia loca transportetur. *Argillæ* vsus in Medicina valde infrequens est, & licet virtutem absorbentem & exsiccantem habeat, præstantiora tamen hujus generis remedia alia exstant. Ceterum hoc semper de *argilla* mihi notabile fuit, quod non facile, nisi forte in superficie, lapidibus figuratis ac aliis
hete-

heterogeneis permixta occurrat; ex quo haud immerito conjiendum, illam a diluuiio plurimis in locis intactam esse relictam.

Rubrica fabrilis, prope Giebidenstein, in via, mox in superficie, ante paucos demum annos deprehensa est. Hæc ut plurimum saxo grysei coloris adhaeret, ex quo etiam magnam duritiem acquirit, ob quam ordinariæ rubricæ multo inferior est. Interim tamen noui, quosdam Mechanicorum illam in usum duxisse. Rubrica alias pollet adstringendi, reprimendi & fluxum sanguinis sistendi facultate; unde & in ipsa vulgus communiter in dyfenteriae curatione sibi leuamen quærit, in quo cum hamatite multum conuenientiæ habet.

Ochra in lapacidina, ad Salæ fluuium, non modo haud procul ab vrbe, post humum nigricantem mox in altero strato conspicitur, sed etiam in aruis prope pagum Seeben, quibus locis a figulis sæpe quaritur ac eruitur. Datur quoque ochra factitia, quæ ex plumbo nigro paratur, dum nempe hoc ignis vehementiæ tam diu committitur, donec colorem ochræ contraxerit. Vid. HOFFMANNVS in *Clauæ Schræder*. p. 136. Ochra vero natiua vsta, rubricam factitiam constituit, de qua vid. AGRICOLA *Lib. III. de ortu & causis subt.* p. 40. CÆSIVS *de mineral. Lib. 2. c. 2. sect. 3.* Pictoribus & chirothecariis ochra maximi vsus est: a Medicis vero parui æstimatur, quia vis caustica & exsiccans ex aliis subjectis longe efficacior habetur.

Creta, cuius mentionem in antecedentibus jam feci, non tantum lapidibus corneis in allegato strato repertis copiose adhæret, sed passim quoque seorsim peculiaribus frustis eruitur. Quid in mechanicis creta præstet in vulgus satis notum est. In medico foro haud inglorium ejus nomen est inter absorbentia & exsiccantia remedia, ideoque commendatur maxime in foda & bilis acrimonia; hinc etiam basin constituit morsulorum diacretæ Mynsichti. ERMÜLLERVS cretam ad drachmam cum vino exhibitam, tanquam palmarium remedium ad necandos vermes, laudat. Externe in vlceribus, hæmorrhægiis & podagra conducere perhibetur. Sed cum, testante experientia, in omnibus his casibus plus noxæ, quam emolumenti afferre soleat, ejus vsum largiorem non immerito dissuadeo.

Lac luna, terra lenis & friabilis candidissima, ante paucos annos in horto medico Pædagogii Regii passim eruta est. Cum alias noto sic dicto lacte lunæ in omnibus conuenit, ac lapidi calcareo nonnunquam firmiter adhæret. Ob terram teneriorem in affectibus quibus cretam mederi perhibent, tutius adhibetur, ac præterea cum crystallo montana præparata mixtum, lac puerperarum augere, neque minus in febribus malignis, ardore vrinæ & calculo prodesse dicitur; quod tamen experientia nondum sufficienter confirmatum est.

Si extra terminos agri nostri paululum vagarilicet, *terram sigillandam* quoque, ex luteo-puniceam, lichte

lichtbraun, pinguem & purissimam, prope Numburgum, in vineis, quinque ab vrbe nostra milliariibus, inuenimus, cuius varia specimina Museum curiosum *Magnifici Dn. PRÆSIDIS* exhibet. Hæc terra notis bonitatis aliis non facile cedit. Nam I.) pinguis est & leuis, omni sabulo & arena destituta; II.) leuiter manducata, butyri instar liquefcit; & III.) etiam linguæ adhæret. Propterea æque ac aliæ terræ sigillatæ, Strigenfis, Lemnia, Melitenfis, Samia, in vsu medicum trahi potest. Harum autem virtutes deprædicantur alexipharmaca, diaphoretica, adstringens, quæ a manifestis illis qualitatibus deriuandæ: a pinguedine scilicet, qua simul acredinem involuunt; ab adstrictione leni, qua fibras relaxatas adducunt; a porositate, qua aquosum humorem absorbent; a miscela principii martialis, quo ut plurimum hæ terræ imprægnatæ sunt. Sed si Practicos consulamus, singulari illa virtute alexipharmaca eas destitutas esse asserunt, ob quam vulgo in venenis subigendis, febribus acutis, & conjunctiuis diarrhœa, aut dysenteria maligna, extolluntur.

CAPVT III.

De

Lapidibus nulla certa figura præditis.

JAm propius ad ipsam lapidum descriptionem venio, & secundum ordinem hoc capite primo

mo loco non figuratos examinabo; e quibus nonnullos quidem infimæ sortis, ut saxum, varii generis, silices, corneos lapides, omittere potuissim, sed ut titulo exacte satisfiat, tamen eorum tantum mentionem hic injiciam. Si quis autem metallicos etiam lapides, sive sic dictas mineras, quæ pariter certam non obtinent figuram, in hunc censum referendas esse arbitretur; ego quidem non dissentiam, sed quia earum consideratio majoris momenti mihi visa, peculiare caput de illis conscribam.

Saxi arenarii tres singulares species habemus. Primum est *Loderslebicense*, fusci & cinerei coloris, ex quo cotes aquariæ, *Schleiff-Steine*, columnæ pro ædificiis, statuæ diversæ magnitudinis & monumenta sepulcraria formantur. Dein *Elperstadiense*, coloris ordinario grysci & subcinerei, interdum & flavi & cœrulei, quod substantiæ tenerioris & firmioris est, eaque propter non solum ratione usus cum priori convenit, sed insuper etiam, (quod polituram recipit) ejus tabulæ quadratæ, *Platten*, pro sternendis procerum atriis, ad remotiores vrbes sæpe vehuntur. Postea vero non minus notabile est *Rotenburgense* saxum, ex pallido rubrum, omnium durissimum: e quo cæduntur lapides molares multi & magni, ac Berolinum, in Porussiam aliaque disita loca inde transportantur.

Saxum aliud *glareosum* se offert ad Salæ ripas, non procul a molendino, *bey der Stein-Mühle*. Hoc lapillis rubicundis, cinereis, viridibus & quasi
tele-

Cap. III. De lapidibus nulla certa figura præditis. 17

seleniticis vndique refertum est, qua de causa nitet ac splendet instar micæ sterilis. Hujus vsus frequentissimus est in exstruendis ædificiis, & sternendis saxo plateis.

Saxum calcarium non minori in copia reperitur prope pagum Liscau, ex quo in laterinis violentia ignis diu cremato, calx viuâ paratur. Curiosum in hoc lapide est, quod ejus superficiei varia conchyliâ inspersa sint, de quibus postea. Frideburgi quoque ex tali saxo calx vritur, quæ subtilior & ad dealbandos parietes conuenientior est priori; quare & hunc in usum ad nos transportatur. Medicus calcis viuæ vsus non est contemnendus. Nam confecta ex ipsa aqua calcis viuæ, in externis multis corporis humani affectibus, egregie prodest, vt in vlceribus venereis, ambustis, tumoribus œdematosis simplicibus, & bubonodeis, non valde duris; in paralyfi vero, doloribus spasticis, non æque conuenit. Spiritus dein calcis viuæ, tanquam singulare diureticum, ad calculum, tam renalem, quam vesicalem expellendum, summum a quibusdam habetur arcanum, neque minus ad podagram tollendam laudatur; sed speratum auxilium hæctenus nondum præstitit certo ac tuto.

Accedo ad *lapidem tophaceum*, cujus varia specimen se mihi obtulerunt. Primum prope Liscauium, Passendorffium & Querfurthum, in eleganti forma, musci instar petrefacti; alterum prope Islebiam, fungi figuram referens, sæpe cochleis vmbilica-

C

lica-

licatis nondum petrefactis prægnans; hocque Sangerhusæ, grossius contusum, ad liquationem & fusionem faciliendam cupri mineris additur. Tertium inuenitur Frideburgi, quod cum priori fere conuenit. Jo. KENTMANNVS in *Nomenclatura fossilium p. m. 38.* meminit tophi ex cinereo flauo Halensis; sed cum locum natalem ejus accuratius non indicauerit, affirmare non possum, an vnus ex allegatis fuerit.

Jam *marmoris species* recensendæ erunt. *Giebi-chensteinense* duplex est: vnum coloris est grysei, vel etiam fusci, venis rubicundis & carnei coloris passim distinctum, propter quas in tabulas redactum & cote læuigatum, jucundum oculis exhibet spectaculum. Ante octo & plures annos aliquoties maxima frustra hujus marmoris nauis Berolinum transportata fuere: posthæc vero nihil amplius effossum est, quod partim valde durum, neque instrumentis facile cedit, partim etiam quod venæ ejus coloratæ rarius occurrunt, quæ tamen præcipuam illi elegantiam conciliant. Alterum coloris flauo est, instar ochræ, & striis longitudinalibus ac circularibus gaudet, vt crederes, lignum nucis juglandis petrefactum esse, de quo varia specimina ostendere possum. Marmor *Querfurtense* ex lapacidina auf der *Rucken-berg*, colorem habet gryseum, sed innumeris subinde concharum speciebus, sæpissime crystallatis, re-ferentum conspicitur. Nonnulli quidem hunc lapidem ad calcareos referunt, at propter substantiam durissimam, polituram quoque optime admittentem, inter marmora referre malui.

Ala-

Alabastrum in agro Halensi ordinarie non offenditur, per fragmenta autem noui, ex strato decimo, nigro, *Cap. I.* nonnunquam protractum esse. Si vero ad quintum ab vrbe lapidem excurrere licet, *Alabastrum album* & variegati coloris, striis rectilineis & serpentinis pulcherrime ornatum reperimus, in maxima copia, nempe Bottendorffi, non procul ab oppido *Wieshe*. *Alabastrum* per se ad monumenta varia inde conficienda aptum est; sed vstum, gypsum reddit, quod ad efformandas imagines, & effingendos memoriales nummos, *Medaillen abzugießen*, a gypfariis vsurpatur. In re medica parui est momenti: prostat tamen ex hoc vnguentum, *alabastrinum* dictum, contra capitis dolores, vt & cataplasma hypnoticum D. D. R. in *HOFFMANNI Thesauri pharmac.* descriptum. Curiosum experimentum ex *BOYLEO* Excellentissimus Dn. JO. JAC. BAIEVS in *Oryctogr. Norica* p. 26. allegat; quod nempe pulvis alabastrum aut gypsi Parisiensis, æneo ferreoue lebeti, prius percalefacto, inditus, gradatim aucto igne, incipiat liquoris bullientis modo vndulare, effervesce, magnamque vaporum copiam spargere, tametsi nec ante, nec inter, nec post ebullitionem istam, pulvis alabastrum humidus reuera fuerit.

Frequentius apud nos est *spatum, sine gypsum*; Prostat id Cölmæ ad falsum lacum, & Martisburgi, vbi vulgo pro marga, *Stein-Mard*, habetur, ac priori loco reperiendum, crystallos sæpe transparentes, quod raro accidit, exhibet. Minoribus frustis etiam

iam ex arenofodina Schrapelauienti, ex agro nostro, prope vineam, vor dem Steinweg, interdum eruitur, quæ species asbesto filamentoso haud dissimiles sunt. Ex spato in Thuringia calcem viuam, Spar-Kalk, præparant, & alias etiam ex eo, si vritur, gypsum proprie sic dictum fit. Vsum mechanicum paullo ante iam notavi; quoad medicum autem, spatium subtilissime puluerisatum, a plebejis in dysenteria & aliis alui fluxibus, item in hæmoptysi &c. adhiberi solet; sed præpostero sæpe effectu, & potius ex foro medico relegandum.

Glacies Mariæ, Frauen-Eiß, Marien-Glaß, a spato in eo tantum differt, quod pellucidior & purior sit: eaque propter combusta pari ratione largitur gypsum. In fodiendis puteis vestigia ejus manifesta in conspectum venerunt ante aliquot annos, in vinea *Magnif. Dn. Cancellarii de LYDEWIG*, vt & in Xenodochio in suburbio, zu Glaucha. Majori tamen in copia offenditur Numburgi & Bottendorffi. Naturæ curiosi hunc lapidem fissilem commodissime vsibus suis ita adaptant, ut inter duas laminas papiliones includant, & sic aëris accessum impediendo, eos non solum a putredine vindicent, sed & ex utroque latere colorum varietatem egregie oculis & aspectui exhibeant, cujus varia specimina *Ruffica exotica illustr. Dn. PRÆSIDIS Museum* fouet. Veteres ex hoc lapide specularem fenestras formarunt, vti refert *KENTMANNVS loc. cit. p. 32.* Et *AGRICOLA* suo adhuc tempore in templo vetusto Martisburgi ejusmodi

modi fenestras offendit. confer. SCHÜTTEI *Oryctogr. Jenensf. p. 60.* Fœminis pulvis ejus pro cosmetico est; aliis vñibus medicis rarius servit, nisi quod externe in oculorum caligine, & si pellicula apparet, in subtilissimum pollinem redactum, ab aliquibus cum fructu inflari soleat.

Adde *silices* plurimis agris passim insperfos, nulli vero copiosiores & coloratiores, quam ad pagum *Niedleben*, circa arenifodinam, quorum adspectus curiosiores maxime oblectatur. Silices albi & quodammodo pellucidi, in officinis arariis metallifodinarum recipiuntur ad fluores, vulgo *Stüsse*, quibus minerarum fusio acceleratur; vel etiam subtilissime contusi smaltæ præparationi inseruiunt. Chymici ex silicibus calcinatis & plumbo vitrum saturni conficiunt. In medicum vñum cedit tinctura nephritica *Amelungii*, ex his silicibus parata, quæ calculosis leuamen adferre dicitur. Alii eodem scopo silicibus ignitis vinum generosum aliquoties assusum mirifice commendant. Ne dicam, Chirurgum quandam, *BALTH. KAVFMANN*, scriptum de silicibus divulgasse, in quo oleum ex silicibus productum tanquam polychrestum in plurimis morbis laudibus effert. Sed omnibus his commode possumus carere.

Transeo ad *lapides corneos*, a *BÜTTNERO* ita denominatos, vulgo *Feuer-Steine*. Hos si ex imis terræ visceribus eruimus, vbi nullam vim externam passi, plerosque quidem integros adhuc, varie figuratos videmus; non tamen pauci etiam occurrunt, qui in

circumferentia, aut per medium, diffracti sunt; qui habitus sine dubio ex diluuiio vniuersali habet originem, quo hi lapides vario modo allisi in fragmenta diffilierunt. Verumtamen inde non evictum, aut concludendum, omnes lapides corneos ante diluuium jam exstitisse, sed credibile est potius, post illud demum plures ex materia fluida coaluisse, quia inter illos reperiuntur, qui intus per totam substantiam coralliis fossilibus, lapidibus Iudaicis & echinitis etiam, licet rarius, referti sunt atque prægnantes. Ceterum quum hic lapis nonnisi filix verus durissimus sit, plura de ejus vñu non disseram.

Tandem etiam hisce lapidibus annuero *Jaspidem*, sanguineo colore tinctum, qui passim in aruo nostro prouenit, sed minoribus fragmentis. Ignis ex eo copiose elicitur, quare non incongrue *rother Feuer Stein* appellatur. Vñus ejus, vbi in copia est, satis cognitus; in Medicina autem parum præstat.

CAPVT IV.

De

Lapidibus ex lusu naturæ & vegetabilium ac animalium mutatione figuratis.

CVm denique de ipsis figuratis lapidibus acturus sim, prius præmittam illos, qui naturæ lusu figuram quandam, similem vegetabilibus, animalibus

malibus & aliis corporibus acquisiuerunt, non constanti naturæ lege, sed fortuito & accidentaliter. Hinc petrefactorum sibi similibus magna inuenitur copia, sed figuratorum raro bina exacte sibi respondentia specimina reperiuntur. Inter hæc refero *silices* in agris & Salæ fluuio occurrentes, quorum multi varias figuras mathematicas representant; aliqui enim sunt rotundi, alii conici, alii oblongi, alii ouales, aut plani, alii porro pyramidales aut polygona.

Ex omnibus his annotari meretur *Elites*, der *Adler-Stein*, qui rotundam & globosam figuram habet. Externe scaber & colore varius est, alium lapillum continens, vnde concussus, crepans resonat. Inuenitur, sed rarius, prope arenofodinam Halensem & ad lacum salinum Seeburgensem. Frequentior autem est altera ejus species, quam *Geodem* appellamus, qui terram qualemcunque intus fouet. Præter hos vero prope citatam fodinam peculiaris copiosissime deprehenditur lapis, figuræ nempe globosæ, cylindricæ, conicæ, oualis & oblongæ, crustæ ex flauo rubicundæ, ita, ut minus nonnulli eorum exacte placentulas, vulgo *Wann-Kuchen*, mentiantur: malleo autem diffracti, omnes arenam albicantem cum flauescente mixtam offerunt. In Medicina huic lapidi variæ virtutes, tribuuntur, sed cum superstitiosis relationibus superstructæ sint, ejus vsu penitus carere possumus. Ac licet ad abortum præcauendum, partum facilitandum, & fetum mortuum expellendum, tanquam amuletum commendetur, & speratus quoque euentus inter-

interdum sequutus, memoretur, is tamen lapidi adscribendus est minime.

Huc pertinet etiam *lapis fulminaris*, cuneiformis & interdum pyramidalis, quem vulgus credit decidere & fulminis miros effectus efficere, vnde a Germanis *Donner-Keil*, appellatur. Diu inter Physicos disceptatum est: utrum ejusmodi lapis in aëre generetur? Ego cum dubitantibus facio. Nam non opus est, talem fingere, quoniam omnes isti effectus a fulmine solum terebrante & concutiente fieri possunt. Id autem non plane negari potest, vi fulminis aliquando in terra materiam lapideam liquefieri, & in verum lapidem incertæ figuræ concrefcere. Longe vero ab hoc distant, qui vulgo pro lapide fulminari habentur. Illi enim nihil aliud, quam artefactum sunt, quibus veteres loco cuneorum & malleorum ferreorum vsi fuere, de quo inter alia foramen, in vno latere amplius, in altero augustius, testatur. Reperitur hic lapis etiam in nostris agris, sed frequentius sine, quam cum foramine. Quidam ad lapides fulminares quoque belemnitem, sed falso referunt, cum hic potius testaceis petrefactis sit annumerandus. Virtutes ceterum nullas singulares habet, licet ad somnum provocandum, victoriam in prælio conciliandam & herniam curandam commendetur, & a plebejis domum, in qua seruetur, a fulmine tutam reddere credatur.

Pergo nunc ad illos *lapides, qui varias animantium partes referunt*. Hi inter lapides corneos non raro obser-

observantur, nuper apud amicum quendam plures
videremihī licuit: quorum aliqui pedes hominum,
vertebras, & unus præ reliquis caput canis, ore, ocu-
lis & collo excavato præditum, non male representa-
bant. Ipse possideo lapidem filiceum, coloris grysci,
pugni magnitudine, cui in superficie alius accretus est,
qui ranæ sedentis effigiem egregie exprimit.

Nec silentio hoc loco prætereundum, saxum
eximia molis, ad pagum *Sennewitz* obvium, quod
in superficie duarum manuum vestigia quodammodo
exhibet, quæ a diabolo olim impressa perhibentur,
eo scilicet tempore, quo templum in monte St. Pe-
tri a monachis extructum, vno ictu hoc saxo con-
vellere voluerit. Eiusdem magnitudinis bina saxa
videri possunt, vnum prope *Wettinum*, alterum ad
radices prædicti montis; vtrumque horum vngulam
ostendit, quas vulgus iterum diabolo tribuit, saxis im-
pressas, cum saltum ex vno in alterum fecerit.

Lusum naturæ porro agnoscunt quidam re-
gæ vegetabilis producta æmulantes lapides. Ex his pri-
mus est *dendrites*, arborum ramulos, muscum & frutices
depictos exhibens. Talis in superficie lapidis arenarii *E-*
sperstadiensis nonnunquam reperitur, non infimæ ele-
gantiz, de quo *BÜTTNERVS* in *Ruder. diluv. test. Tabul.*
XX. specimen exhibet. Occurrit etiam *Bottendorffi*,
in lapide cinereo fissili, qui per totam substantiam,
quocumque modo diffractus, arbuscula subtilissima
oculis offert. Huc etiam referenda erit altera to-
phi supra allegatis species, quæ musco similis est. Deinde
Zingiberites, tam ratione figuræ, quam coloris, cum
D radi-

radice zingiberis exacte conueniens, ad vineam, quam proxime Salæ fluuius alluit, item in agro Passendorffienfi, nec non limi fodina Loderslebenfi, & denique in strato decimo capitis primi reperiendus. Coronidis loco his adjungo peculiarem lapidem, inter reliqua curiosa digniffimum, quem prope Schrapelanium deprehendi. Hic alias multis ramis corallii fossilis scætet; sed præterea, quod notabile est, in diffractioe contigit, vt accuratissime literam G, ejusdem fere magnitudinis & figuræ, repræsentauerit; quæ in hoc lapide albicante, colore cinereo distincta, manifesto conspicienda & dignoscenda.

Exordior jam alteram classem lapidum figuratorum, qui specialius *petrefactorum* titulo digni, & partim ex regno vegetabili, partim ex animali originem ducunt. Necessarium autem iudicauit, vt paucis prius inquiram, vnde & quomodo ejusmodi testacea aliaque animalia & vegetabilia petrefacta in terræ viscera venerint, cum sæpissime talia loca a maribus & aquis sint remotissima. Nonnulli plane negant, hos lapides veras vegetabilium & animalium partes existisse unquam, sed eosdem, vt reliqua mineralia & lapides, generari in ipsa terra putant. At vero conjectura hæc est, nec unico firmo argumento demonstranda; quare a plurimis in historia naturali versatiffimis viris merito rejicitur. Solido potius fundamento nititur illorum sententia, qui originem figuratorum horum lapidum ex inundatione partim vniuersali, partim particulari quadam, deriuant, quæ hæc subiecta inter arenas & varii generis terras ad
difi-

diffita loca translata, ibique postmodum pro varia constitutione loci & quam offenderunt matricis, a moleculis lapideis admissis, vel succo salino petrificante, indurata, crusta lapidea obtecta, vel in lapides penitus mutata fuerunt. His itaque præmissis, speciales titulos petrefactorum Halensium, & primo quidem ad vegetabile regnum spectantium, sequenti ordine enumerabo.

Principem locum sibi vindicat *lignum petrefactum*, cujus ad annem Elystrum, die Elster, tantam copiam deprehendi, vt vel trium centenariorum pondus superet; quare non abs re erit, si de hoc plura referam. Obtulerat nimirum amicus, mihi semper conjunctissimus, ante aliquot tempus mihi frustulum hujus ligni dono, cumque simul ejus locum natalem indicasset, statim conjeci, majorem forsitan copiam ibi fore reconditam. Cepi hinc inquirendi ulterius propositum. Nec spes me sefellit. Quum enim hoc animo locum, qui paludosus erat, accessissem, mox superiori terræ strato remoto, totus arboris truncus, oblique jacens, oculis se offerebat, quem majoris curiositatis gratia, integrum domum transportare constituebam. Sed frustra. Aqua enim, ibi perpetuo scaturiens, hoc lignum adeo friabile reddiderat, ut truncus integer extractionem & transportationem non admitteret. Ideo tantum frustra ejus, majora tamen, ad longitudinem dimidiæ vlnæ, obtinui. Eruto hoc truncó, in distantia duarum vlnarum a priori, alium forte inueni truncum, erectius positum, non minus curiosum, quem itidem effodi & domum transportari curavi. Hoc, fossile peculiare, uti ouum ovo, ita

ligno exacte simile est; ac color, striæ annos arborum indicantes & ramorum perfractorum vestigia, id manifesto demonstrant. Ceterum quadam hujus ligni fragmenta siliculis albicantibus pellucidis, instar crystallorum obsita sunt, qui splendorem illis conciliant. Durissimum quoque est, hoc lithoxylon, ut quibusdam cultris acuendis, loco cotis, seruiat. Silapidi autem arenario admouetur, per attritum impensiolem, foetidissimum & nauseosum spargit odorem, quod non omnibus ejusmodi lignis solenne, sed singulare est. Ante octo annos in horto quodam Pädagogii, in superficie, mox sub limo, in arena, tale lignum petrificatum magni ponderis effossum est, quod non nisi colore a nostro priori differt. Post hæc minoribus fragmentis passim in nostro territorio repertum est (quod partim ipse, partim alii possident) scilicet in torrente Elystro prope Ermsitz, inter arenam ad riuulum, die Rheide, prope molendinum Discauiense, in strato subterraneo A. clolcccxiix. agri meridionalis, hinter den Rirsch-Gärten in der Land-Wehre; in fossa quæ syluam proxime ambit; ad pagum Sennowitz, in agro; proxime ad riuulum quendam, & tandem in lapidina Querfurthensi, prope Weidenbach; quod vltimum copiosius quidem est, sed non cum ligno exacte conuenit, & potius pro spato indurato haberi debet. Nec omittenda specimina in MYLII catalogo rerum naturalium adducta; ubi allegatur lithoxylon repertum prope Siebichenstein, no. 643. & 65. aliud ex lacu quodam Martisburgensi, Teuffels-Tümpel, no. 647. & 653. aliud vitrio-

vitriolo scatens Querfurthi, no. 646. & 656. aliud fossile bituminosum, *ibid.* no. 650. aliud *ibidem* no. 670. 672-675. & tandem aliud Halense no. 66r. Nonnulli afferunt, quoduis lignum artificio breui tempore reddi posse lapideum; de quo duplicem fiendi modum descripsit KIRCHERVS in *M. S. tom. I. lib. V. sect. IV. cap. V. p. 308.* & *tom. II. lib. VIII. sect. II. cap. I. p. 49.* Aliam adhuc methodum docet KENTMANNVS in *Nomenclaturar. fossil.* fol. 39. his verbis: *Ex alno etiam fit lapis artificiose hoc modo: imponitur lignum, quanta velis magnitudinis, in labra illa ampla aenea, in quibus lupulus coquitur ad faciendam cerevisiam: cumque percoctus abunde lupulus est, eximitur idem lignum, & arena vel glareca in ipsis cellariis obruitur per triennium: inde cum exentum fuerit, duratum in lapidem apparet: & quopotissimum cotes sunt, quibus ad ferramenta acuenda mersarii vtuntur.* Sic etiam de D. CLAUDERO, Con-Rectore Altenburgensis Gymnasii, pro certo mihi relatum est, illum eiusmodi liquorem petrificantem habuisse, quo omnis generis vegetabilia in lapideam substantiam transmutauerit.

Non a re alienum erit, si huic tractationi *lignum fossile semi petrefactum* quasi, & ipsos carbonos fossiles Halenses, supra descriptos, addam. Quod prius attinet, iam satis patescit ex cap. I. quo loco, & quanta copia inueniatur: coloris plerumque est fusci, interdum etiam nigerrimi, quod posterius, aëri diu expositum, flores interdum exhibet vitriolici saporis. Vidi aliquando lapidem arenarium durissimum, ex proximis limi fodina erutum, in cuius medio particula huius ligni

ligni fusci, ad pollicis crassitiem, conspicua erat, quod alias rarissime euenit. Nemo interim mirabitur, quod huc non minus carbonēs fossiles nostros, *Thau-Kohlen*, referam, quos alii tamen pro bitumine habent. Ex supra allatis enim circumstantiis abunde patet: illos primario vegetabili regno suam debere originem; licet non negem sulphuream ac vitriolicam eorum subinde indolem, quam tamen demum in terræ visceribus iis superinductam esse, censeo. Idem autem de veris carbonibus fossilibus, *Stein-Kohlen*, asseuerare non audeo, qui potius secundum plurimorum Physicorum sententiam, bitumen durum, nigrum, & lapidosum constituunt, quare de his hoc capite non agam.

Sequuntur *Lithophyta*, siue plantarum varia genera in lapidem mutata. Hoc nomine nulla magis, quam *Manebacensia* & *Ilmenauensia* hæctenus fuerunt celebrata, sed his *Wettinensia*, ante duos annos detecta, non immerito ad latus pono. Reperiuntur enim ibi in lapide fissili nigricante, *Schieffer-Stein*, elegantissimæ plantarum impressiones, ut primo intuitu statim rami filicis, polypodii, gallii, equiseti ramosi, arundinis striatæ &c. cognoscantur. Quin non raro omnes hæc species in vno lapide exprimuntur, quæ iucundum exhibent spectaculum, de quo gazophylacium curiosum illustr. Dn. PRÆSIDIS exemplaria habet nitidissima. Est quoque fissilis ejusmodi lapis grysei coloris in nostris agris prope *Giebachenstein* obuius, qui tamen obscurius & rarius quoque offert suas figuras, quæ vtplurimum arundinis, equiseti

feti non ramosi, ac nonnunquam filicis & gallii, esse solent. Ibidem prope viam, in fossa & agro, multa marmoris fragmenta comparent, & inter hæc sapius ali qua, arundine striata latiori geniculata, instar arundinis sacchariferae, distincta. Iam supra etiam dixi, nostris carbonibus multa folia fragmentaque lignea permixta esse, inter quæ folia salicis sunt manifestissima. Neque etiam omittendus est elegans *Fungites*, qui fungo, quem *Strim-Pütz* vocant, exacte similis est, & tam in strato decimo, sapius citato, obuius, quam a me, sed minus nitidus, in campo est repertus.

Incrustata, sunt partes vegetabilium, topheo, vel alia materia calcarea & terrestri obductæ, quæ vero longo tempore in lapides mutata. Hæc incrustata in nostra regione valde infrequentia sunt, quia fontibus & aquis aptam materiam his generandis vehentibus destituti sumus. Nihilominus tamen ad ripas Salaë fluminis, inter aceruum arenæ, tale incrustatum reperi, quod ex pluribus arborum ramulis, luto cinereo firmiter obductis constabat. Hujus generis quoque aliud habeo longe præstantius, ex stramine, festucis & aliis quisquiliis compositum, quod cum aliis lapidibus in repurgatione putei cujusdam nostræ urbis copiose extractum est; quare huic puteo aliqua virtus incrustandi non immerito adscribenda, præsertim cum materiam calcariam in fundo vasorum copiose deponat.

Agmen petrefactorum vegetabilium claudunt *corallia fossilia*, de quibus integrum tractatum conscripsit BÜTTNERVS, sub titulo *Coralliographia subterranea*.

vanæ. Non opus hinc est, ut plura de iis referam; cum omnes fere species, a citato auctore descriptæ & figuris æneis etiam expressæ, ad agrum quoque Halenserpertineant. Sufficiet potius nominatenus tantum allegasse præcipua corallia, apud nos passim reperibilia, vt sunt corallium globosum, fistulosum, asteriis punctatum, quod astroites dicitur, ramosum, & angulosum, retiforme & nodosum; quæ maximam partem lapidem corneum pro matrice agnoscunt.

Ordo ac instituti ratio nunc me ducunt ad lapides figuratos, ex animantium mutatione productos. Inter quos primum locum occupant *Testacea marina*, quæ sunt vel uniuersalia, vel bivaluia; uniuersalia iterum sunt vel erecta, ut belemnites & echinities, vel spirarum in modum contorta, ut cornu Ammonis & nautilites; vel turbinata, vt turbinities, strombites, cochilites, trochites, buccina, neritæ; vel non turbinata, erecta, vt tubulites & entalium. Et hac serie singula prius pertractabo, quam ad bivaluium diuisionem progrediar.

Belemnites, siue lapis lycis, in plurimis Physicorum libris inter lapides ex lusu naturæ formatos relatus legitur; ante paucos autem annos *Do. D. EHRHARDVS* in *Traclatu* solidissimo de *Belemnitis Sueuicis*, luculenter demonstrauit, ipsum ex profapia testaceorum animalium esse oriundum, cui sententiæ & ego calculum addo. Hic lapis paullo rarior apud nos est; nonnunquam tamen in limo occurrere solet. Vsum ejus veteres magni fecerunt in calculo, ictero, fluxibus ventris & pleuritide; & ex recentioribus

bus quidam huic lapidi eximiam vim adscribunt in febribus intermittentibus, si pulvis ejus cum aceto vini ante paroxysmum propinetur. Sed quod effectus hos laudatos re vera præstiterit, observatione & testimonio Practicorum non confirmatur. Interim tamen virtus absorbens & subadstringens, ipsi non penitus deneganda, licet etiam hæc ex aliis magis usualibus melius haberi queat.

Echinites, siue *Bufonites*, in agris nostris frequentior est, & in vulgus etiam iam satis cognitus sub nomine *Kröten-Stein*. Variæ dantur ejus species. Diuiduntur quippe echinitæ in globosos & oblongos; illi iterum in papillosos, & sulcis lineisve ornatos. Papillofi, siue fibulares, nunquam, sed sulcis notati ac oblongi non raro, inter filices reperiuntur, inter lapides corneos autem, invenire illos rarissimum est, & quidem in matrice, quare etiam tale specimen tanquam cimelium inter reliqua curiosa *Magnif. Dn. PRÆSIDIS* asseruatur, quod lapidicinis *E-sperstadiensibus* debet originem. Vires hujus lapidis quæ circumferuntur in praxi medica non sunt probatæ. Nudo affrictu oculorum inflammationes & rubores auferre, item virulentos morsus & tumores malignos curare & vt amuletum omnem virulentiam atque calculosos dolores præservare dicitur; sed in omnibus hisce casibus vere quicquam conferre non valet.

Ad echinitas pertinet etiam *lapis Judaicus*, qui nihil aliud est, quam radiolus echini fibularis, quod præter alios egregie probat *D. WAGNERVS* in *diff. de*

E

Lapidi-

Lapidibus Judaicis. Inuenitur autem in areno fodinis circa Schrapelau, instar minimi modioli, candidus cylindraceus, nunc striatus, nunc tuberculatus. Postea non intrequenter in lapide corneo variis locis ejus impressiones instar caavernularum conspiciuntur, quale specimen exhibet BÜTNERI *Coralliograph. subt. pag. 46.* Substantia hujus lapidis est selenitica & quasi crystallina, cum particulis salinis intermixta, inde & inter diuretica & absorbentia refertur; cum vero simpliciora & efficaciora hujus generis suppetant, hoc tuto carere possumus.

Nautilites est testaceum uniualue, spirarum in modum contortum, vt nulla spira supra alteram promineat: concamerationibus gaudet hemicyclicis, & siphunculo in medio posito: externa ejus figura nauiculam quasi representat, vnde forte nomen accepit. Hoc fossile ex latomii Querfurthensibus frequentius eruitur, & ordinarie per totam substantiam durissimo lapide est factum, nonnunquam tamen etiam materia pellucida crystallina ejus concamerationes sunt oppletæ. Præterea in Museo jam sæpe citato, alium nautilitem rariorem vidi, ex eadem ditione allatum, cujus interiora omni materia alia vacua, sed crystallis minoribus vndique obducta ac desuper cuius concamerationi in medio loco siphunculi globulus crystallinus insidet.

A naulite parum differt *cornu Ammonis*, nisi, quod concamerationibus irregularibus, ramosis quasi & siphunculo ad latus posito, præditum sit. Dididuntur alias Ammonis cornua in spinata & spinata

spinata, quæ variis striis, modo serpentinis, modo rectilineis, vel tuberculis aliquando etiam ornata, conspiciuntur. In nostris autem oris, nempe in lapidicinis prope *Weidenbach* & præsertim *Kuckenburg*, tantum se offerunt cornua Ammonis non spinata, striis serpentinis dorsum perreptantibus donata, & sæpe quoque simplici & duplici tuberculorum serie obfusa. Hæc pariter ac nautilitæ, non raro fluore crystallino prægnantia sunt, ac plerumque matrici lapidis marmoreæ consistentiæ adhærent: quare ejusmodi cornua Ammonis rarissime in utroque latere manifeste expressa obveniunt. Notabile in genere de hac lapicidina *Kukenburgensi* est, quod omni genere fere conchyliorum mirabiliter inter se concretorum abundet, ut sunt præter nautilitas & cornua Ammonis, pectinitæ, turbinite, cochlitæ, chamæ, mytulitæ ac aliæ, quale quid inter alios lapides non facile deprehenditur. Aliquando etiam, quod curiosum est, in lapide corneo ad sylvam cornu Ammonis, simplici spira exornatum, minimum inueni.

Excipiunt *Turbinite*, *Strombite* & *Buccinite*, quas cum parum inter se discrepent, junctim hic recensemus. Optimi & maximi habentur prope *Sarrenstätt* & *Weidenbach*, alii vero minores in loco paullo ante nominato, & porro etiam ad pagum *Rölme* & *Liffau* in calcario lapide, ac tandem ad albedinem calcinati, in arenofodina *Schrapelauensi*.

A turbinite non multum distat *cochlitæ* & *trochites*, quia pari modo turbinem, quamvis compressiorem, cum ventre ampliore habent, quibus adhuc

E 2

acce-

accedunt *neritæ*; qui spiris paucis & mucrone parum aut nihil eminente gaudent. *Cochlites* prædictis jam locis, ac postea etiam in agro Passendorffiensi & Niedlebiensi, in lapide calcario, *Islebiæ* vero in topho reperitur; *neritæ* & *trochitæ* tantum in arenofodina Schrapelauiensis.

Quod restat testaceum univalve, non turbinatum, erectum, vel vno loco apertum, ut est *tubulites*; vel utrinque hians, ut *entalium*, occurrit utrumque in limifodina Loderslebiensi & prædicta arenofodina.

Transeo ad *testacea bivalvia*. Hæc valvas habent vel æquales, vel inæquales, valvis æqualibus prædicta sunt *musculites*, *mytulites*, *solenites*, *chama*, *pectinites*, *ostracites*, *bucardites*, *tellinites*, *trigonella* & alia.

Musculites nihil aliud est, quam concha vulgaris fluviatilis *Garben-Muscheln*, in lapidem mutata. *Mytulites*, sive *mytulus arcuatus*, & *solenites* parum ab hoc differunt: repræsentant vero imaginem illius conchæ in littoribus maris obuiæ, quibus in locis marinis instar ostrearum ex tempore vesci solent. Triplex hæc species copiose in omnibus latomiiis *Querfurthensibus*, nec non in *Liscauiensibus* & in campis *Passendorffiensibus* reperitur.

Ibidem quoque *Chama* aliis conchyliis remixta occurrit; nullibi vero major & elegantior, quam in lapidina *Kukenburgensi*. Reperi nuper etiam *Esperstadii* corneum lapidem, in quo pars *chamæ* rugosæ subtiliter striatæ conspicitur, cum tamen alias his lapidibus *testacea* negentur a curiosis. Pariter quoque
rarum

rarum existit, quod non ita pridem in crusta ætatis nigricante durissima prope **Niedleben**, duas chamas, totidemque pectinites minores detexerim, quale quid nondum accidisse memini.

Trigonella & *tellina* sunt conchitæ minores, & iisdem locis numerosiores exstant. Hujus generis plures, sed calcinati, cum aliis neritis & cochleolis quondam sunt inuenti in nostra limi fodina, ubi in vnum locum quasi congesti erant, wie in einen Nest beisammen, ad integri manipuli quantitatem, quod mirum, cum alias in hocce limo ne vestigium quidem, conchyliorum deprehenderim.

Bucardite rarioris sunt proventus; exhibent figuram cordiformem, & a quibusdam non male ad conchas venereas referuntur. Interdum inter reliqua fossilia **Querfurthi** occurrunt; deinde & tres peculiare ac majores ipsam martialem mineram constituentes, ex notabili strato nigro supra descripto productos vidi, vnus eorum malleo diffractus in cavitate arenam ex fusco nigram exhibebat, alter per totam substantiam martialis indolis erat, tertius vero integer adhuc asseruatur.

Pectinites est concha æquilatera striata, & propter striarum similitudinem a pectine etiam nomen habet. Dicitur auritus, vel non auritus; ille rarior, hic autem prope **Weidenbach** & **Rudenburg**, maxime frequens est, ita, ut quandoque in area vnus lapidis, quatuor, octo, quindecim & plures pectinitæ sese offerant. Tum quoque pectinitæ tales nummi instar & longe minores sæpe, in dicta arenofodina

prostant. Nec tacebo filices durissimos, cinerei & grysei coloris, qui copiosius ex decimo terræ nigrae strato erui solent, & minimis hisce pectinitis argenti instar splendentibus Silber-Muschelgen, admodum fecatent. De *ostracite*, cum nostrum solum non agnoscat natale, hic nihil addo.

Propero ad bivaluia valuis inæqualibus, qui potissimum sunt sic dicti pectunculi lacunosi & non lacunosi, terebratula, gryphites. Ex *pectunculis* utriusque generis passim quidam in matrice modo dicti filicis obseruantur; *gryphites* vero, quod scio, huius loci nunquam; tanto frequentius tamen *terebratula*, siue concha anomia, & quidem prope *Weidenbach*, quæ cum lapide calcario laxè tantum coheret, ut facili negotio separari possit.

Annumero denique testaceis *Stellam marinam*, quæ neque ad univaluia, neque ad bivaluia reduci potest, sed plane singularem speciem constituit. Figura ejus optime cognoscitur ex ROSINI Tr. de *stellis marinis* & ex D. BRÜCKMANNI *Thesauro subterraneo Ducatus Bransuic*. Reperitur nullibi in nostro agro, quam, prope *Farrenstädt im Lohbruch*, & quia ibi etiam non admodum frequens, magni æstimatur. Corpus ejus non dissimile est aristæ Turcicæ, *Türkisch Korn*, vnde a lapidariis *eine Korn Mehre* dicitur. Caudam hæc stella marina habet vnus vlnæ sæpe, mire flexuosum, cuius articuli *entrochi*, Bonifacius-Pfennige, & *asteris* appellantur. Ceterum quia huius testacei substantia selenitica splensens, cum lapide Judaico conuenit, eundem vsum in Medicina præstare poterit.

Su-

Supereſt, vt adhuc *Petrefactorum animalium* varii generis mentio fiat. Ad hæc primo referendi *piſces* in lapide fiſſili, cupreæ naturæ, *Kupfer-Schieffer*, cum ſquamis adhuc conſpicui, qui nullo loco forte frequentius occurrunt, quam in noſtro territorio. Tales enim exhibent metallifodinæ *Mansfeldenſes*, *Iſlebienſes*, *Bottendorffſenſes*, *Wettinenſes*, *Rotenburgenſes* & quæ ſunt ad pagum *Schiebzig*. *Palmam* vero ratione magnitudinis, frequentiæ & elegantię reliquis præripiunt *Mansfeldenſes* & *Bottendorffſenſes*, qui ſquamis aurei & argentei coloris inſigniter sæpe ſplendent. Genus horum piſcium variat, & non ſemper determinari poteſt: compertum tamen habemus, non tantum fluuiatiles & lacuſtres piſces eſſe, ſed marinos quoque, maiores & minores, de quo *MYLI Saxonia ſubterranea* teſtatur, vt taceam, quod ipſe non ita pridem *Bottendorffi* fragmentum piſcis marini, ſquamis quali plumoſis, *wie Federn*, exornatum, acceperim, qui, cum integer adhuc eſſet, longitudine vnam ac dimidiam, latitudine vero dimidiam vnam, æquabat.

Pertinet huc etiam *Gloſſopetra*, quæ in arenofodina *Schrapelauienſi* ac interdum in lapide corneo reperitur. Eſt autem nihil aliud, quam dens piſcis canis carcarii, dicti *Hay*, maris mediterranei. In Inſula *Malta* hæ *gloſſopetræ* ſunt copioſiſſimæ. Quo factum eſt, ut, quia hanc inſulam ſerpentibus penitus deſtitui ferunt, nonnulli putarint, hiſce dentibus, perinde ac terræ *Melitenſi*, virtutem ſingularem alexipharmacam contra morſus venenatos &

febres malignas inesse, quam tamen experientia non confirmat.

Alia dentis piscis marini species est, quam BÜTTNERVS in *Ruderibus diluv. test. p. 201. Tabul. 18. pro castanea lapidea* venditat.

Oolithes, siue *Hammites*, a plurimis auctoribus pro congerie ouulorum piscium petrefactorum habetur, qua de causâ hic etiam eius mentio facienda. Germanice appellatur *Fisch-Rogen, Stein*. Prostat ad lacum falsum, prope *Muhlsdorff*, item in agro *Rotenburgen*si, nec non *Altlebieni*si, vbi tanta copia est, vt muris ac domibus extruendis inseruiat. Si ouula sint majora, dici etiam solet *Pisolithes*.

Sequuntur *Ossa animantium* partim petrefacta, partim tantum calcinata. Hæc nomen *Vnicornu fossilis* obtinent, & ab illis in eo differunt, quod ordinarie albicantis coloris sint, & linguæ admota, adstrictorium edant effectum. Ossa vere petrefacta in plurimis lapicidinibus *Querturthensibus* matrici inclusa deprehendi solent, vt sunt vertebræ, costæ, maxillæ, scapulæ, tibix, &c. de quibus vide plura *loc. cit. Tab. 32-25. & 30.* Vnicornu fossile iisdem locis, sed rarius reperiendum, nonnunquam fusci & paulisper rubicundi coloris; in arenofodina autem magis albicans ac non infrequens est. Ante aliquot annos etiam ad pagum *Giebichenstein* maxilla elephantis eiusdem coloris effossa est; & in arena prope *Hornburgum*, ante quatuor annos, totum fere bouis sceleton, ad albedinem calcinatum, de quo cornu maximum, quod bouis *Polonici* simile est, in Museo rerum

rerum naturalium orphanotrophei Halensis afferuatur. Aliud ejusmodi cornu minus, quod rupicaprae fuisse videtur, non procul a pago *Bißthal* aliquando eruerunt. Praeterea in *MYLII Catalogo rursus*, 1459. ebur fossile, siue dens elephantis duarum ac dimidia vlnæ, recensetur, qui in latomia Landsbergensi repertus. Ceterum quidam Physicorum & Chymicorum ossibus fossilibus mixtionem animalem denegant & pro sola terra margacea habent. At si figuram horum ossium & experimenta cum iis instituta conferamus, quod animali regno debeant originem, luculenter patescit. Quam in rem imprimis legi meretur tractatus curiosus D. CARL, cui titulus: *Lapis Lydius*, quo euincit, hæc ossa fossilia, non secus ac alia recentia, destillatione præbere aliquid salis volatilis sicci & fluidi, & nonnihil olei empyreumatici; vsta dein in ocluso nigrescere, aperto igne in albam terram vitrescibilem abire, e qua sal quoddam fixum elui possit; tum calcinata cum nitro hoc sal in alcalinum corpus redigere; ac demum parcius admixta vulgari frittae vitri, vitrum semiopacum lacteum exhibere. Vnicornu fossile vsu medico, vti antecedentia subiecta plurima, non destitutum est, & propter substantiam terrestrem teneriorem & salinam, cum cornu cerui & ebore maximam partem conuenit, quare, vt illa, facultate subadstringente, absorbente & leniter diaphoretica pollet, ac in alui profluuiis, febribus & aliis affectibus commendari solet. *HOFFMANNVS* tamen in *Clauæ ad Schroed. p. 190.* monet: vt cum hoc prius in canibus, quam hominibus

F

bus

bus offeratur, instituat experimentum, quia cornua hæc fossilia sæpe aliquid veneni recondant.

CAPVT V.

De Salibus.

EX *Salium* numero pauca quidem, sed tanto præstantiora & medico vsui magis accommodata in nostra regione occurrunt, qualia sunt sal commune, nitrum, alumen & quodammodo etiam vitriolum.

Inter hæc salia primum examinabo *Sal commune*, quod nobis fontanum est, & tanta in copia ex salinis nostræ vrbi largissime scaturientibus coquitur, vt plurimæ adjacentes regiones nostra vbertate, suam subleuare possint inopiam. Actum vero agerem, si prolixius in fontium horum salinorum originem inquirere ac salis coquendi parandique modum enarrare vellem, cum de his & aliis circa rem salinariam notandis, ex instituto omnium optime jam scripserit illustr. *Dni PRÆSES* in Tract. vom *Salz-Werck in Halle*, & eandem etiam in rem conferri possit *HOHNDORFFIVS* in der Beschreibung vom *Salz-Wesen*. Hoc tamen monere haud superuacaneum, originem salorum horum fontium non immediate ex mari, sed verosimilius ex sale fossili & terra falsa subterranea deriuandam esse. Quam sententiam egregie confirmat testimonium *GEORGII AGRICOLÆ* de *Nat. Fossil. l. 4. p. 514.* ita habens: *salis*

mon-

montes multi & illustres sunt in orbe terrarum. Extant tales in Germania juxta Seeburgum & lacum salsum, qua itur versus septentrionem; sed non ceditur, quod ex hoc effluant fluvii, qui salis deferunt ramenta, & illi finitime regiones sint, quæ puteos habent salfos, e quibus artifices tam adfluentes aquas hauriunt, ut fossili facile carere possint. Idem VALERIVS CORDVS in sylu. Obseru. testatur: salsa terra est circa Seeburgum undique ad salsum lacum, alioquin dulcem, inficiens; Et paulo post: salsa terra, salisque campi sunt circa Langenbogen lacum, cujus aqua e salis. fluit lacu: item Salzemande, i. e. ad salisam mundam pagum. Ex quibus etiam facile patet ratio, cur non vnus & alter tantum fons salinus, sed plures his in oris reperiantur; ex quibus proximi nobis sunt, qui offenduntur ad pagum Siebichenstein & oppida Gröbzig & Urtern. Sic notum quoque est, varios puteos suburbii Glaucha & pagi Liebenau aquam eminenter salisam continere. De lacu autem salso Seeburgensi id notatu dignum, quod ejus salbedo neque augeatur, neque minuatur, sed mensura aquæ ex ipso semper tres drachmas salis communis comprehendat. Quod tamen nullam aliam ob causam contingere arbitror, quam quod riuiulus salisus, prope pagum Erdeborn, e cujus aqua ante plures annos coxerunt sal, in lacum hunc influens, aquam ipsius, dulcem alias, salitudine inficit, alius vero e lacu egrediens riuiulus, Sülzke dictus, aluo, ejusdem cum priori magnitudinis, tantundem semper aquæ iterum euehit, eoque ne falsior vnquam fieri possit, facit. vid. *illustr. Dn. PRAESES, l. c.*

p. 20. Deinceps id quoque singulare & mirandum habet noster hic lacus, quod pisces in ipso nonnunquam copiosissime moriantur & ex profundo ad ripas propellantur; id quod nostra ætate anno MDCCCXV. factum esse meminimus, ita, ut opus fuerit, emortuos & semiputrescentes pisces curribus aliunde transportare atque terra obruere. Idem autem jam notauit VALERIUS CORDVS *l. c.* ita de hoc lacu perhibens: *Salsus ille lacus omni septennio turbatur: in medio enim ejus abyssus est, emittens ceu vsti bituminis & sulphuris fœtorem, quo totus inficitur lacus, adeo, ut pisces in eo moriantur, quotiescunque turbatus fuerit.* Vfus salis communis tam est necessarius, ut eo carere queat nemo. Constituit enim verum & præcipuum ciborum condimentum, quo alimenta cruda a corruptione vindicantur, cocta vel alio modo præparata sapida ac digestionem apta redduntur. Gaudet præterea virtute resoluente, abstergente & moderate stimulante, eaque propter clysteribus plerumque additur ad stimulandum. Cauendum vero est, ne nimia ejus copia, sub parco præsertim potu, ingeratur, alias enim facile augendæ humorum acrimoniæ fauet. Ex præparatis ipsius est maxime spiritus salis, qui ad varios affectus, calculum, vrinam pellendam, appetitum excitandum & nimiam sitim laudatur, nec virtute destituitur insigni; quia tamen acor ipsius subtilis ac penetrans ad diffitas etiam in corpore partes operationem suam diffundit, ac nerveas maxime pulmonum membranas, moleste afficit & tussim mouet, cautus ipsius vsus sit, oportet. Ac
quia

quia minus promte, quam alii acidi minerales spiritus, cum vini spiritu intimum inicit connubium, idem fere valet de spiritu salis sic dicto dulcificato. Externe aqua falsa vulnera & morsus canis rabidi ad arcendam putredinem abluere, haud inconsultum. In chymicis sal commune & ejus spiritus magnam præstant vtilitatem, & constituunt vnicum menstruum, quo aurum, reliquos soluentes liquores eludens, dissoluitur.

Altera salis species est *Nitrum*, quod apud nos copiose paratur in officinis nitrariis, *Salpeter-Hütten*, quæ erectæ in area suburbii. *auf den Berchenfelde*, & in pago *Teutschthal*. Terra nitri coctioni apta esse debet pinguis, sulphurea, salina, quæ ex tribus naturæ regnis, in primis vero ex animali colligitur. Signa vero bonitatis terræ nitrosæ desumuntur ab operariis ex gustu; immissione ferri caudentis in ejusmodi terram, quod refrigeratum, maculas albicantes & subluteas ostendit, si nitrum adest; insperione siccata & in puluerem redactæ terræ carbonibus ardentibus, vbi strepitum & scintillas edere solet; & elixuatione ejusdem, quo lixiuio candelæ flamma ad siccitatem redacta, residuo dein ponderato, quantum nitri condatur, calculum subducunt. Omisso præparandi modo, me ad vsum ejus amplissimum in Medicina conuerto. Et certe nitrum inter medicamenta polychresta, magnæ, tutæ tamen, virtutis, principem fere locum obtinet. Aestum enim sanguinis temperat, biliosam acrimoniam cicurat, motus & excreciones impetuosiore moderatur, do-

lores placide componit, resoluit, abitergit leniterque diuresin proritat, eaque propter in quamplurimis morbis effectum edic longe saluberrimum. Exhibetur autem ut plurimum ipsa in substantia depuratum, aut ad obtinendam resolutionem efficacior, antimoniatum, aut diureticam vim intendendam, fixatum. Spiritus dein ex ipso, vini spiritu dulcis redditus, imprimis methodo *illustr. Dn. PRÆSIDIS* paratus, antispasmodicum est præstantissimum & carminarium, ac in colica, calculo, aliisque doloribus, æstu interno, flatulentia, aliisque pathematibus summo cum fructu usurpatur, tanto magis si cum appropriatis aliis remisceatur. Quid præterea nitrum in Chymia, Pyrotechnia & Oeconomia valeat, breuitatis ergo mitto; plura tamen videri possunt, in *Magnif. Dn. PRÆS. Diss. de Nitro, & Illustr. D. STAHLII. Obseru. Chym. Phys. Med. Ann. 1698. Mens. Mars.*

Ad nitri genus pertinet etiam *Aphronitrum*, siue flos nitri ex antiquis muris calcariis & in cellarum parietibus passim instar lanuginis efflorescens. Multum hoc a nitro vero discrepat, tam ratione saporis, quam coloris, nec adeo in usum medicum ducitur. Apud nos aphronitrum hoc ad pagum *Morsl* montibus accretum nonnunquam cernitur. Præstantius autem ac nitro natiuo veterum valde simile olim (& hodiernum forte) repertum est *Leucopetræ*, *Weissensfels*, in cella quadam profundissima, tota in saxo excisa, e cujus summo aqua continuo depluens & fundum attingens, in nitrum durum & faxeum transmutata est, ut malleo vix ob-

tem-

temperauerit; imo parietes cellæ eodem nitro incrustati fuerunt, vti pluribus ex SCHELLHAMMERI *Comment. de Nitro cap. 3. p. 43.* SCHÜTTEVS in *Oryct. Jenens.* p. 88. refert.

Aluminis minera bituminosa, magna quantitate effoditur prope *Düben*, quartum ab vrbe nostra lapidem, quæ in acruos collecta, & diutius aëri libero exposita, sal aluminosum in ingenti copia per coctionem præbet. Magma relictum libero aëri commissum per aliquot annos, denuo principium aluminosum concipit, licet non in tanta copia, vt antea. Curiosa est etiam obseruatio, quod minera prædicta in magnos acruos collecta, in apertas flammæ quandoque erumpat & fœtidum odorem emittat. Huic mineræ nostri carbones Halenses quodammodo sunt similes, tum ratione figuræ, tum etiam contenti, quippe qui aliquid aluminosi alunt, sed tanti non est, vt cum lucro elici inde possit. Alumen per se adstringentem & incrassantem edit facultatem, ob quam gargarismata adstringentia & liquores stypticos sanguinem sistentes ingreditur. Si vero vsum est, septicum constituit ad carnem luxuriantem absorbendam. Internus ejus vsus infidus est; artamen ex solutione aluminis, cum lixiuio alcalino debite mixta, colata & inspissata, sal neutrum, instar tartari vitriolati, præparari potest, tenerioris substantiæ, ac tanquam diureticum & aperitiuum valde proficuum. Sed reliquis ex al mine præparatis carere possumus. In arte tinctoria ejus vsus amplissimus. Nullus enim pannus, sericum, pili, coria &c.

&c. sine alumine colore quodam tingi possunt. Bibliopægam etiam eo vtuntur inter aquas, quibus chartam immergunt & iterum exsiccant, zum *Planieren*, ne diffluat, vtque atramenti acrimoniam melius sustineat.

Vitriolum quidem in agro nostro effectiue non paratur; sed copiose tamen in vera minera martiali sulphurea later, qua occasione illud hoc loco inferere volui. Minera hæc martis cum *Hassiacæ* exacte conuenit, quare istam iure *Halensem* appellare possemus. Reperitur in notabili strato decimo, multoties laudato, ad vbertatem plurium centum pondiorum, magnis sæpe fructis, instar silicium majorum, grysei coloris, & nonnunquam ligno fossili fusco circumdata; malleo vero diffracta, interior ejus substantia pyritosa flauescens, splendens, saporis fere nullius, in conspectum prodit. Minori quoque copia in forma globulorum occurrit. Ante octo circiter annos ex fonte *XXX.* vlnas profundo diuersorii in suburbio *Glauchensi*, zum *guldnen Hirsch* dicti, hæc minera inter arenam & argillam detenta variis globulis majoribus & minoribus eruta est, quorum sæpe duo, tres, imo sex in vna serie coaluerant. Postquam hæc minera aëri liberiori diu exposita, flauescente & cinereo colore obducta comparet, tandemque in puluerem grossiorem resoluitur, qui acerrimi saporis vitriolici est, ac si porro in aqua soluiur, inspissatur & crystallifatur, ipsum vitriolum martiale producitur. Hactenus occasio quidem non fuit, variis aliis locis territorii nostri telluris viscera per-

perferendi, ac in campis meridionalibus per multos annos factum est; sed tamen credibile, hanc mineram martis vitriolicam latius se extendere. Id quod satis confirmant fontes medicati in nostris confiniis scaturientes, Halensis, Lauchstadiensis, & ante duos annos detectus ad pagum **Brachwitz**, qui omnes ex ejusmodi concreto martiali vitriolico virtutes suas acquirunt. Ex vitriolo varia in Medicina prostant medicamina, quorum vulgatissimum ac fere præstantissimum est tartarus vitriolatus, qui resoluit, abstergit, vrinam, ac largior exhibitus, aluum, mouet: hinc in vitiiis primarum viarum, febribus intermittentibus & obstructionibus glandularum a Practicis felici successu porrigitur. Vitriolum externe in oculorum affectibus, sub forma collyrii conducit, item ad hæmorrhagias sistendas, ac vulnera sananda, quam ob rem ex vitriolo etiam conficitur per orbem celebratus puluis sympatheticus. Constituit quoque fundamentum atramenti, liquoris istius immortalis, quo viri eruditi nomina sua æternitati consecrare solent, cujus præparationem sequens distichon indicat:

*Vncia sit gallæ, semisque sit vncia gummi,
Vitrioli pars quarta; his addas octo salerni.*

CAPVT VI.

De metallis & mineralibus.

Nunc tandem vltimo capite ad metallorum & mineralium tractationem progredior. Et si
G non

non paucæ in agro nostro metallifodinæ, pauca tamen metallorum genera, & nihil fere, nisi cuprum in illis reperitur. Interim qualiacunque sint, & vbi passim quoque obuenant, jam indicabo.

Si ab *auro*, metallorum nobilium primo, exorsior, illud natium in granis inter arenas & illuuias Salæ fluiui permixtum esse constat, ex quibus etiam lauari & colligi potest. Hæc auri ramenta sine dubio e montis piniferi, vulgo *Sichtelberg*, venis, perpetuo aquarum transitu, eluuntur & undis hujus fluiui insinuantur. Hinc etiam fieri arbitror, quod iis locis, quæ monti propinquiores sunt, copiosius, & quæ remotiores, paulo rarius deprehendatur. Ita nouimus Salfeldiæ ac Lenæ quandoque ex arena lauatum esse aurum, apud nos vero nunquam, licet satis certum sit, etiam hic loci auri granula esse reperiunda. Multas alias & curiosas relationes de hoc auro habet *Schütterus l. c. p. 91. seqq.* Vfus hujus metalli medicus a nonnullis quidem maxime celebratur, experientia vero teste, tanti non est. Vnicum ex eo paratum, aurum fulminans, vere aliquam virtutem præstat, nempe resoluentem & stimulantem, propter quam aliis pulueribus salinis, vel pilulis commode additur, ad visciditates primarum viarum educendas, maximeque laudatur in epilepsia infantum a verminibus & aliis torminibus excitata; nihilominus tamen vbi acres humores in intestinis hærent, caute est adhibendum, ne vis ejus rodens inde augeatur ac damnum inferat.

Transeo ad *cupri mineram*, quæ, vt paulo antea, monui

monui, apud nos admodum frequens est. Licet autem nullæ magis, quam cupri mineræ variare soleant: in aruo tamen nostro habetur tantum duplex. Vna est in lapide fissili nigro, quæ occurrit in comitatu Mansfeldensi, ac Rotenburgi, atque etiam aliquot abhinc annis Wettini, nec non ad pagos **Schiebzig & Brachwitz**, erui cœpta est. Altera in lapide arenario varii coloris, præsertim viridis, quam vulgo **Sand-Grß** vocant, **Bottendorffi** offenditur, vbi tamen ab aliquot annis nihil cupri paratum, quod venæ metallicæ non admodum diuites, aquarum autem subterranearum nimius est proventus. Ex omnibus metallifodinis, quæ tam in Saxonia, quam in sylua Hercynia, Mansfeldenses & Islebieneses fere sunt antiquissimæ; quippe quæ ab anno MCIC. quobini metallifossiles cupri mineram primum inuenerant, coli cœperunt ac subsequenter seculis vber admodum fuit earum proventus. Hanc autem antiquitatem, præter historicam fidem, confirmant ipsæ fodinæ, **die Zechen**, ibi numerosissimæ, quæ longo temporis lapsu districtum duorum milliarium occuparunt. Ante bellum tricennale tam diuites erant hæ fodinæ, vt quotannis 20000. centipondia cupri largirentur, post illud vero, & in hunc vsque diem vix 1200 centipondia, cujus rei causa inter alia quoque ex defectu carbonum deriuanda. Quoduis autem centipondium cupri, ordinariè nouem, ad quindecim semiuncias (**Loth**) argenti continet: adeoque quatuor centipondia argenti circiter quotannis ibi conficiuntur. Vid. plura in *MYLI Saxon. subr. P. I. p. 1. § seq.* Cupri fodinæ, quæ non procul a Rotenburgo sitæ & no-

stris temporibus vix ante quindecim annos cœperunt, a Mansfeldensibus parum differunt, nisi quod loco lapidis fissilis, sæpe etiam cupri minera instar terræ nigræ paludosæ, eruatur, ex qua ante plures annos coxerunt ibi vitriolum. Cupri usum medicum quod attinet, externe tanquam septicum in ulceribus fistulosis & excrecentiis vsibus chirurgicis quadrat, eaque propter in pharmacopoeis parata prostant vnguentum Ægyptiacum & Apostolorum, nec non viridearis. Quoad vsum internum, ingreditur quidem, licet parua tantum quantitate, spiritum althmaticum Michaëlis, saponem chymicum Dippelii, tincturam veneris, sed tutus nunquam ejus vsus internus & rectius ab eo abstinemus. Idem fere de præparatis ex argento ferendum iudicium. Etenim bezoardico & tinctura lunæ, a quibusdam in mania & epilepsia commendatis, effectus non respondet & tutius iisdem non uti. Crystalli lunæ, vi drastica & rodente præditæ, itidem in hydrope tanquam diureticum infecuri sunt effectus; melius autem lapidis infernalis præparationi seruiunt, qui externe vt causticum vario modo applicari solet. Reliquos cupri & argenti vsus mechanicos breuitatis causa jam lubens prætereo.

Ferri mineram territorium nostrum tanta copia quidem non exhibet vt inde ferrum parari posset; attamen eam passim affatim absconditam esse, satis patet. Hoc enim pyrites vitriolicus martialis, fontes medicati & crocus martialis ex iis collectus; item rubrica fabrilis, ochra, & tandem ipsa ferri minera rubi-

bi-

bicundi coloris, & maxime in pulveris forma, nulle
migte Eisen-minera, licet pauperior, ante ali-
quot annos ad pagum *Brachwitz* reperta, compro-
bant. Tum etiam plurimi montes circa pagum *Gie-
bichenstein*, hoc principio martiali infecti, quod par-
tim ipsi lapides, ex illis auulsi, fusco colore tincti,
partim etiam crocus martis, quem riuli ex his mon-
tibus profluentes deponunt, luculenter demonstrant.
Neque minus huc referendæ ætitæ, jam supra descripti,
qui proxime ad sylvam nostram numerosi reperiun-
tur. Nam crusta horum nigricans & fusca nihil ali-
ud est, quam vera ferri minera, ne dicam, quod inter
illos quædam specimina quasi seminatiua ferrea ob-
seruauerim, quæ admota lima, ferri splendorem edi-
derunt. Hac occasione non possum non ferri natiui
plane singulare, & hætenus a nemine, obseruatum
specimen, commemorare, quod duobus abhinc annis,
in dulci patria mea, *Potsdamii*, in arenofodina, non
procul a granario publico, *beym Korn-Hause*, in-
ueni. Offendebam nimirum ibi lapidem corneum, co-
lore cinereum, in quo quum echinitem (quod ali-
quando accidit,) quærerem, eoque animo malleo
ipsum diffringerem, apparuit in medio tubulus pure
ferreus, ad pollicis longitudinem & calami scriptorii
crassitiem, huic lapidi firmiter accretus, quem adhuc
hodie inter reliqua, curiosa asseruo. Tubulus autem
hic utrum nativum sit ferrum, an vero arte-
factus, & casu, forsan inundatione, huc delatus ac ma-
teriæ lapidis tum molli immixtus cum ipso concreve-
rit? certo definire ambigo; posterius tamen videtur
magis probabile, quia ferrum in ejusmodi tubularem

figuram concrevisse exactam, vix credere licet. Ceterum mars, usu amplissimo, metalla antecellit omnia. In Medicina est præstans ipsius virtus tonica, roborans, adstringens & absorbens, propter quam in fluxibus nimiis compescendis, sistendis febribus, in malo hypochondriaco, viscerum obstructione, cachexia, primarum viarum vitiis, omnibusque morbis, qui ab atonia proficiscuntur, non immerito mirifice celebratur, modo cum cautelis necessariis adhibeatur. Exhibetur autem tam in forma liquida, quam solida. In hac celebres sunt martis sic dicti croci, inter quos præferendi, qui minus adstrictivi magisque solubiles, uti est qui a STAHLIO nomen habet. Omnibus tamen palmam reddit dubiam simplex martis limatura, sulphure suo ignis tortura non orbata, a SYDENHAMO jam jure laudata. Ex liquidis martialibus sunt maxime tincturæ, quarum multæ, sed præstantiores, quæ lenes & tutæ, cum succis vegetabilium confectæ, ut cum succo pomorum, cydoniorum, citri. Ex aliis non ingloria est tinctura vitrioli martis tartarifata Ludovici, & tinctura martis Zwœlfferi, quæ posterior tamen pretio, non vero virtute, priorem superat. Externe a quibusdam laudatur aqua fabrorum ferrariorum in scabie, pedum oedemate ad aphthas infantum, ubi effectum edit adstringentem & repellentem, eaque propter cautione opus est. Laudatur etiam scopo exsiccante & consolidante crocus martis, vlceribus glandulosis ac manantibus inspersus si ante probe mundata fuerint, a PARACELSO & aliis practicis auctoribus. In mechanicis & œconomicis præterea ferrum, uti inter omnes constat, tantum non aurum & argentum utilitate superat, licet non pretio. Bellicus martis usus martis filiiis notissimus est, sed generi humano in perniciem innotuit. Ex

Ex reliquis mineralibus subjectis vnicum adhuc restat, carbones nempe *fossiles*, die Stein-Kohlen. Constant hi ex plurimum auctorum opinione ex bitumine duro, nigro, lapidoso, idque producta ex iis haud obscure comprobant: sunt tamen nihilominus qui eorum natales ex vegeabili regno deriuare malunt, & adhuc sub iudice lis est, quam vero hic componere non animus est. Interim ejusmodi carbones, siue lithantraces, eximia in quantitate occurrunt prope Wettinum & Lebeguinum. Priori loco ante triginta octo, posteriori vero ante quindecim annos, primum effodi ceperunt & tunc scripsit de his egregium libellum, Wettinensis quidam, BÜNTING, sub titulo *sylua subterranea, siue von den Stein Kohlen*, postea sub ulteriori telluris perscrutatione maxima horum carbonum fossilium supellex est detecta, ut jam in solo districtu Wettinensi tanta in copia quotannis eruantur, quæ octies millies complet illud mensuræ genus, quod nostrates vocant einen Wispel, aliquanto minor autem in Lebeguinensi, quin affirmant metallicæ, in terræ visceribus apparatus ad centum adhuc annos esse absconditum. Differunt autem vtriusque loci carbones fossiles. Wettinenses firmioris & ponderosioris sunt substantiæ, ac plus de bituminoso sulphureo principio fouent, diutius eapropter in igne persistunt & flammam reddunt vehementiorem & constantiorem, vnde a ferrariis fabr'is quam maxime vsurpantur. Lebeguineses siustis majoribus eruntur, sed friabiliore, leuiore & minus constantes in igne sunt, tandemque in cineres abeunt, cum Wettinenses potius scorias valde compactas relinquunt. Præterea Lebeguini in terræ superficie bituminosi carbones effodiuntur, quos Tage-Kohlen vocant, qui reliquis multo leuiore, molliore, & difficilium ignem concipiunt, nec, nisi ad calcem viam puriorem, Sparsalt, parandam, adhibentur. Ceterum inter veros illos lithantraces, præsertim Wettinenses, nonnunquam subtiliores laminæ sulphuræ, pyritis instar splendentes, wie Goldflitter, conspicuæ sunt, quæ de sulphuris copiosi præsentia testimonium præbent. Paucis abhinc annis in aliis

aliis locis etiam agri nostri, quæsiuerunt carbones fossiles metallifossiles, ut ad pagos Morl, Siebichenstein, nec non in ipsa vrbe nostra, uti supra memini, ac tandem ad oppidum Gröbzig, sed inani plane labore. Carbonum fossilium usus nobis frequentissimus & omnibus satis cognitus est. Utuntur quippe iis permulti loco lignorum, ad calefacienda hypocausta & conquendos cibos, quem in usum tamen Lebeguineses commodiores, quia fumum non adeo ingratum sulphureo-acidum spargunt. Deinde tam Wettinenses, quam Lebeguineses, in calis salinariis nostris, Galtz, Rothen, salis cocturæ feruiunt, eoque maxima pars omnium, quæ effodiuntur consumitur. Sunt, qui carbonibus hisce in Medicina virtutem aliquam anodynā, adstringentem adscribunt, eosque in puluerem comminutos, in febribus intermittentibus, hæmorrhagiis nimis, dysenteria & diarrhœa, imo externe ad sistendum sanguinem, commendant; sed rudior ipsorum compages & substantia copiosa sulphurea, salina, acida & terrea, plurimos Practicorum ab usu deterrent. Neque tamen illi audiendi sunt, qui eis vim plane deleteriam ac perniciosam tribuunt, ac propterea etiam vaporem lithantracum sanitati maxime aduersum proclamant, quam tamen opinionem jam dudum solide refutauit *illustr. Dn. PRAESES* in peculiari schediasinate de *Vapore carbonum fossilium innoxio*.

Hæc sunt, quæ de fossilibus agri Halensis recensere volui. Plura quidem subinde addi, aut pluribus describi potuissent, sed temporis ratio & præscriptæ dissertationis limites id vetarunt. Quam ob rem in succincta hac præsentis thematis deductione jam acquiesco, Deoque submissas ac deuotas exhibeo grates, quod hunc laborem perficere concessit clementer, simulque benignissimum ipsius Numen imploro humillime, velit hunc omnesque reliquos conatus dirigere ad prosperum denique

F I N E M.

PRÆNOBILI ET DOCTISSIMO
DNO. LERCHIO
DIGNO MEDICINÆ CANDIDATO
S. D. P.
FRIDERICVS HOFFMANNVS

Enituerunt utique nostro hoc seculo nobilia ingenia plura, quæ spretis majorum per manus traditis opinionibus, omnia perquisiverunt penitius & inventis præclaris multis ad ipsas artes & scientias accessiones fecerunt insignes. Haud postremum autem inter hæc locum obtinent illa nature curiosæ, quæ telluris penum pervestigarunt, ac in conditoris gloriam eruerunt ibi apparatus ubertate & varietate plane mirandum, scrutatque in luculentum historie naturalis incrementum, ignota multa protraxerunt, singule suæ classi, suo loco suæque genuinæ origini vindicarunt. Quod licet diffusissimi laboris videatur negotium; mirum tamen est, quam certatim in ipso exsequendo desudarint ubique versatissimi viri, quorum studia collata, conficiendo operi toti, omnino potuerunt sufficere. Prostant passim specimina hujus studii egregia, ac vix regio, quin celebris in Germaniâ est locus, cuius historia naturalis, sive, ut vocant, oryctographia, non sigillatim sit conscripta. Sola nostra Hala, amplissimum alias literarum & bonarum artium emporium, deterioris hoc nomine videbatur conditionis aliis; quippe quæ habuit quidem qui soli circumjacentis plantas, nec non salso quibus dotata fontes descripserunt, sed qui mineralia & fossilia ipsius exponeret, fuit nemo. Hoc ab aliis inactum relictum opus, jam Tu, LERCHI præstantissime, es aggressus, atque etiam magno cum labore, sed non minore laude ac gloria perfecisti, eoque de Academia & civitate nostra

X

stra

*fra meritis es egregie. Neque tamen quisquam putet,
Te operoso hoc negotio occupatum, quicquam aut diligen-
tia, aut temporis subtraxisse medico studio. Quod enim alii
discurrendo, confubulando, computando, aut alio modo tempus
serunt inutiliter, Tu huic labori insumfisti utiliter, ac præterea,
secus quam plerique ex Academia ut canise Nilo, festinanter
aufugientes, aliquot in ea annos exegisti, eoque consequutus
es studia & solida, & matura. Vidimus id coram, quum pro-
fectus Tuos explorarem examine, in quo stetisti pulcre,
ut omnes nostros sic stare optarem. Unde non trepidante ma-
nu Tibi jam confero diligentie præmium, Doctoris dignitatem,
optans ex animo, ut eveniat feliciter, ac nanciscaris Patro-
nos, quorum favor industriæ, probitati ac meritis Tuis re-
spondeat, tam in Tuum, quam publicum commodum. Vale.
Scribeb. Halæ Magd. VI. ante Nonas Maias,
anni AE. C. c13 l3 cc xxx.*

Alternis tenuem sublimis in æra pennis
Fertur alauda, dein lassâ quiescit humo:
Tu vero terræ descendis ad vsque profundæ
Viscera, perque imos Te juuat ire sinus.
Atque ita nomen adest Tibi suave canentis alaudæ,
At studiis superas omnia cuncta Tuis;
Perque humiles ad celsa nouo perdignus Hygeæ
Atria conatu, tendis, Amice vias.

*Cum voto omnigenæ prosperitatis gratu-
labundus scripsit*

JOANNES JOACHIMVS Lange,
Math. P.P.O.

Cum nuper nostram venires Hospes ad urbem,
Quæ Boreæ nomen sustinet atque domus,
Non vnum nostræ donabam fossile terræ,
Quod pelagus fouit, nunc humus alma fouet.
Almam

Almam cum contra accederem nouus hospes ad urbem
Hallam, quam Musæ laudis honore canunt,
Tu quoque donabas non vnum fossile terrae,
Quod nunc non tellus, sed mea cista fouet;
Tunc simul optabam, ut gazas, quas occulit aruum
Hallense, & gremio continet vsque suo,
Quidam mandaret literis, calamoque notaret,
Istae qualia res experimenta docent?
Nunc voti compos factus conamina laudo,
Quæ tua jam scriptis dat bene docta manus;
Dumque Tibi Chiron Doctoris præbet honores,
Hos mecum æternos terra vel ipsa vouet.

*Hic paucis de longe præmerito Doctoris titulo
honoratissimo Domino Auctori ex animo
gratulari voluit*

FRID. CHRISTIAN. LESSERVS

Past. Mar. in monte & Orphan, Administ. r.

Nordhuf. d. 8. Apr. 1730.

DUlce fuit semper, varios percurrere tractus,
Visere quæ monte, imaque terra ferant.
Halla, recondita quæ seruat, describere tentas,
Ac usum medicum dicis habere suum.
Accipe nunc lætus laurum, quam porrigit Halla
Illi quod præbes, vultque referre decus.
Sume GRADVM, multis gradibus quem iure mereris:
Summo crede gradu verus Amicus ero.

*Hic Doctissimo Dn. Auctori, Amico ex paucis astu-
matissimo, honores doctorales gratulatur, at-
que cuiusvis generis felicitatem apprecatur*

D. A. HANCKE, M. D.

Conicio · Borufs.

So gehts, geliebter Freund! wenn man recht tief gegraben
ben
So kan man mit der Zeit erwünschte Stuffen * ha-
ben:

Drum

Q. 2540

Drum nehmen Sie im Chor der edlen Medicin
 Mit Recht vor Ihren Fleiß die Doctor-Würde hin.
 Ich bin darbey erfreut, und wünsch' in einem Worte:
 GOTT laß im Graben Sie noch ferner glücklich seyn!
 Dann trägt die Praxis erst rothguldne** Stüßgen ein;
 Ja wenn die Schicht erschöpft, kommt man zur Himmels Pforte,
 Wo, wer hier recht gesucht, das beste Bergwerck findt
 Und ein weit mehreres als Cent pro Cent gewinnt.

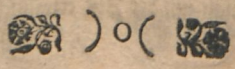
- * Also nennen die Bergleute das Erz welches sie aus der Erde gewinnen.
- ** Ist die beste Art von Erz.

Dem Herrn Doctorando zu Ehren schriebs
 Johann Wilhelm Kellner von Zinnendorf.
 der Jüngere.

SS An kan, Geehrter Freund, aus diesen Blättern lesen,
 Daß GOTTs W. ick Dir nur eitel Lutz gewesen,
 Was GOTT im Erden-Grund verborgen und ver-
 steckt,

Was seine Gluth ersäufft, hast Du hier aufgedeckt.
 Das war Dein Zeitvertreib bey eifigen Studieren,
 Du stießest durchs Geschöpf Dich zu den Schöpffer führen.
 Die Zeit die ist gewiß nicht übel angewand,
 Drum dirigirt Dein Glück des grossen GOTTes Hand.
 Er läßet jezt Dein Haupt mit reinem Purpur schmücken,
 Und Deinen grossen Fleiß mit Seegen so beglücken.
 Ich wünsch' Glück dazu, und dieses noch darbey,
 Daß Deine künfft'ge Zeit voll lauter Seegen sey.
 Einem geehrtesten Freunde schriebs zu Ehren
 Abraham Rehfeld, M.

Errata. Pag. 8. l. 2. valtale, lege venale, lin. 3. Anhaltino, p. II. l. 9.
 leuis, p. 16. l. 5. tantum, deleatur. p. 27. l. 23. frustra, p. 29. l. 18, lege
 Claudero M. D. Altenburgensi. p. 37. lin. 4. pedinitas,

71

Pou 46 2570, ou

ULB Halle

3 ✓

003 910 520

DFG

Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt

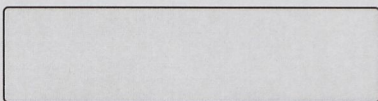
Digitalisierung von Drucken des 18. Jahrhunderts

PPN 715919040

**Dissertatio Inavgvralis Physico-Medica Sistens
Oryctographiam Halensem Sive Fossilivm Et
Mineralivm In Agro Halensi Descriptionem**

Hoffmannus, Fridericus (Halae Magdeburgicae 1730)

Pon Yb 2540, QK

715919040

Visual Library

